

УДК 159.06

Колесніченко О.С. кандидат психологічних наук, викладач кафедри прикладної психології, Національний університет цивільного захисту України.

Середа Ю.І. здобувач кафедри загальної психології, Національний університет цивільного захисту України.

Структурно-функціональна модель професійної підготовки психолога МНС України

У даній статті розглядається структурно-функціональна модель професійної підготовки психологів МНС України, що представляє собою систему наукових поглядів на розуміння суті, змісту, технології та організації підготовки психологів, що дозволяє досягти необхідного рівня психологічної підготовленості психологів МНС України до практичної роботи в складних умовах.

Ключові слова: професійно важливі якості, психічні стани, адаптація і дезадаптації суб'єкта праці, професійна самосвідомість, соціальний інтелект, соціальна спрямованість, емпатія, копінг-ресурси особистості, психологічне напруження, підготовленість психолога МНС України.

In this article examined structurally functional model of professional preparation of psychologists of MINISTRY of emergency measures of Ukraine, which is the system of scientific looks to understanding of essence, maintenance, technology and organization of preparation of psychologists, that allows to attain the necessary level of psychological preparedness of psychologists of Ministry of emergency measures of Ukraine to practical work in difficult terms.

Keywords: professionally important qualities, mental conditions, adaptation

and dezadaptacii of sub"ekta labour, professional consciousness, social intellect, social orientation, empatiya, koping-resources of person, psychological tension, preparedness of psychologist of Ministry of emergency measures of Ukraine.

Постановка проблеми. В Україні, як і у всьому світі, почастишали техногенні катастрофи і стихійні лиха. В житті людства все більше місце займають проблеми, пов'язані з подоланням різних надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що призводять до великих людських втрат і матеріального збитку. Ці умови визначають постійне підвищення вимогливості держави та суспільства до забезпечення пожежної й промислової безпеки, до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. У зв'язку з цим проблема соціально-психологічної адаптації осіб, які побували в екстремальних умовах діяльності, що підвищує ймовірність збереження їх здоров'я і працездатності після впливу екстремальних факторів, стає в даний час особливо актуальною. Для вирішення даної проблеми необхідно створення системи своєчасної психологічної допомоги, забезпеченої якісними кадрами - психологами відповідного рівня підготовки, які беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (НС) та надають допомогу постраждалим.

Діяльність психолога МНС зумовлена впливом великого комплексу психотравмуючих факторів, тому психолог МНС працює в напрямках психологічної підготовки працівників МНС не тільки в нормальній, але і в стресогенній обстановці: в умовах НС, а так само після ліквідації НС та її наслідків. До психотравмуючих факторів відносяться також стресори безпосередньо вітальної загрози (в умовах НС). Зазначений фактор діяльності психолога МНС є, на наш погляд, основним психогенним фактором, що детермінує виникнення стресових розладів, як реакція організму на психотравму. Високий рівень професійного стресу створює загрозу емоційного вигорання, ранньої професійної деформації, виникнення психосоматичних захворювань, список яких за даними медицини постійно

зростає. Тому особиста психологічна підготовка майбутніх психологів МНС України відіграє важливу роль у профілактиці цих явищ. У наукових дослідженнях недостатньо приділялося уваги до опису вимог до особистості психолога, який працює в МНС України, що свідчить про необхідність їх більш детального вивчення.

Професійна підготовка курсантів і студентів за спеціальністю 7.040101 "Психологія", (спеціалізації "Екстремальна і кризова психологія") Національного університету цивільного захисту України, включає в себе психологічну складову: формування ціннісно-смыслової орієнтації, комунікативних здібностей, створення моделі галереї "Я-психолог", володіння риторикою, вміння працювати з цілями і керувати ними, навичок рефлексії, застосування методів психогігієни і психосаморегуляції. Ця задача багатогранна і многопланова, вона вирішується різними фахівцями та педагогами, командирами і начальниками всіх ступенів, вихователями, психологами і фахівцями кадрових органів.

Для того щоб професійна підготовка психологів МНС України мала опрацьовану та обґрунтовану сутність, зміст, структуру, технології необхідно теоретично та емпірично обґрунтування цього процесу, як в ході навчання у навчальних закладах, так і в процесі професійної діяльності працівників МНС України.

Таким чином, можна констатувати об'єктивно існуючу наукову проблему, яка полягає в необхідності розробки і впровадження психологічної концепції професійної підготовки психологів МНС України, важливим компонентом якої є психологічний супровід фахівців МНС України.

Отже, недостатня наукова розробленість даної проблеми визначила напрям дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст літературних джерел дає підстави стверджувати, що необхідно спиратися на теоретичні ідеї професіоналізації (у тому числі в сфері небезпечних професій), які розроблені в дослідженнях Є.А. Климова, В.Ю. Латино, В.А. Пономаренко і

А.Д. Маркової, системний підхід до аналізу професійної діяльності (Б.Ф. Ломов, А.А. Крилов, С.В. Суходольський, Р.С. Нікіфоров та ін.), особистісно-мотиваційний і структурно-функціональний аналіз професійної діяльності, професійно важливих якостей, функцій і станів суб'єкта праці (В.Д. Шадриков).

Теоретичні дослідження психологічного професіознавства, концепції криз професійного розвитку, психічних станів адаптації і дезадаптації суб'єкта праці, особистісних диспозицій як детермінант професійного вибору і успішності професійної діяльності, трудової мотивації як внутрішнього ресурсу і спонукача професійного розвитку особистості, психологічного супроводу професійної діяльності, методів психологічного впливу, а також подання про професійну самосвідомість (професійне "Я") як найважливіший у психічному новоутворенні і інтегральному регуляторі процесу професійного становлення спеціаліста, сформульовані в працях Л.І. Анциферової, В.А.Бодрова, Д.М. Гуревича, А.А. Деркача, Л.Р. Дикої, Р.А. Дмитрієвої, Е.Ф. Зеєра, Є.П. Ільїна, Т.С. Кабаченко, А.Б. Леонової, А.Д. Маркової, Н.С. Пряжникова, А.Р. Фонарьова, В.Д. Шадрикова, Дж. Холланда є важливим фундаментом для розкриття цієї наукової проблеми.

Важливим акцентом вивчення даної проблеми, є дослідження проблем військово-професійної освіти, підготовки працівників, діяльність яких протікає в умовах підвищеної складності. Зазначені проблеми розроблялися В.С. Артамоновим, І.А. Альохіним, А.В. Барабанщиковим, Ю.Г. Баскиним, А.К. Биковим, В.П. Давидовим, В.А. Гадишевим, А.А. Грішних, В.М. Гуляєвим, П.Н. Городовим, О.Ю. Єфремовим, А.І. Каменєвим, В.Я. Кикотем, Є.М. Коротковим, А.Д. Лазукиним, С.В. Литвиненко, М.Т. Лобжа, М.А. Лямзиним, В.І. Марченковим, Е.А.Нехвядовичем, В.М. Новіковим, Ю.С. Руденко, С.Д. Самойловим, К.С. Узунюм, А.П. Шарухиним, С.К. Шойгу, та ін.

Обрані теоретичні орієнтири дозволяють побудувати концепцію

професійної психологічної підготовки психологів МНС, спрямовану на підвищення рівня їх підготовленості до практичної діяльності в системі МНС України.

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати структурно-функціональну модель професійної підготовки психолога МНС України.

Враховуючи заявлену мету дослідження, ми вважаємо, що структурно-функціональна модель професійної підготовки психолога МНС України по спеціалізації «Екстремальна і кризова психологія» являє собою систему наукових поглядів на розуміння суті, змісту, структури, технології та організації підготовки психологів, умови роботи а також принципи підготовки працівників до професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи проблему професійної підготовки психологів необхідно розглядати вимоги до їх психологічної підготовки.

Психологічна підготовленість (особливості діяльності) психологів МНС необхідно розглядати ґрунтуючись, насамперед, на керівних документах МНС України, які визначають цілі та завдання психологічної служби (Закон України «Про правові засади цивільного захисту» від 21 липня 2004 року, наказ МНС України від 23.02.2004 № 89 «Інструкція з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб», наказ МНС України від 23.11.2004 № 187, «Про затвердження Концепції психологічного забезпечення службової діяльності працівників апаратів та підрозділів Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій» і т.д.).

Зокрема, визначено завдання, організація й поняття психологічної підготовки фахівців МНС України, принципи і критерії оцінки психологічної підготовки. Встановлений порядок проведення заходів визначає отримання психологічної освіти особового складу і членів їх сімей як частину загальної психологічної підготовки, психопрофілактики і психогігієни.

Вивчення професійної діяльності психолога МНС України дозволило виявити специфіку його роботи: різноплановість і багатofункціональність

діяльності, складність завдань, які не можуть бути зведені до єдиного алгоритму дій, статутні взаємини, особливий режим роботи, пов'язаний з ризиком і небезпекою для життя, високий рівень психічної напруженості праці, підвищена соціальна відповідальність за професійні помилки.

Аналіз специфіки професійної діяльності психолога МНС України дозволив виділити ряд особливостей, які є амбівалентними для психолога як фахівця так і для посадової особи. З одного боку, професійно – важливими якостями (ПВЯ) психолога є властивості: спостережливість, аналітично-конструктивний склад мислення і самостійність суджень, соціальний інтелект, позитивна "Я-концепція", соціальна спрямованість, емпатія, комунікабельність, проникливість, незалежність, креативність, рефлексивність, емоційна стабільність і стійкість до стресів, вміння адаптуватися до різних умов і чинників діяльності. Наявність перерахованих вище характеристик забезпечує відповідність особистості спеціаліста-психолога вимогам професійної діяльності, зумовлюючи тим самим, досягнення високого рівня професійного розвитку, продуктивності діяльності та самореалізації особистості психолога. З іншого боку - посада психолога МНС України передбачає високу нормативність, підпорядкування наказам, ієрархії і субординації у взаєминах, а також наявність таких якостей особистості, як авторитарність, домінантність, відповідальність, цілеспрямованість, організаторські здібності.

В результаті аналізу та узагальнення наукової літератури було встановлено, що професія психолога вимагає від нього спеціальних здібностей і властивостей, його особистий розвиток і становлення як фахівця.

Ефективність роботи залежить, насамперед, від ступеня вираженості професійно важливих якостей, від особливостей мислення і свідомості, мотиваційно-сміслової сфери та їх взаємозв'язку з операційної стороною діяльності.

Аналізуючи вимоги до професійно-психологічної підготовленості психолога МНС України можна виділити два інтегральних критерії: професіоналізм діяльності і професіоналізм особистості психолога.

Професіоналізм діяльності - якісна характеристика суб'єкта діяльності, що відображає високу професійну кваліфікацію та компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і умінь, володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних завдань.

Професіоналізм особистості - якісна характеристика фахівця, що відображає високий рівень розвитку професійно важливих і особистісно-ділових якостей, акмеологічний інваріант професіоналізму, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу, етичну та ціннісну орієнтацію, спрямовану на прогресивний розвиток спеціаліста.

Виходячи з цього є необхідність визначити принципи запропонованої концепції професійної підготовки психологів МНС України:

- зумовленість професійної підготовки психологів МНС України під впливом великого комплексу психотравмуючих факторів;

- своєчасність психологічної допомоги працівникам, які брали участь у ліквідації наслідків НС (психодіагностика, моніторинг психологічного статусу, психокорекція, психосаморегуляція) і забезпечення психологічної адаптації особам (психологам), які побували в екстремальних умовах;

- необхідність психологічного супроводу психолога МНС в процесі освоєння професії (діагностика, тренінги, консультації);

- психологічної складової процесу професійної підготовки, що включає формування ціннісно-сміслової орієнтації, створення образу «Я-психолог», комунікативні здібності, володіння риторикою, вміння працювати з цілями і керувати ними, навички рефлексії, застосування методів психогігієни і психосаморегуляції;

- профілактика емоційного вигорання, ранньої професійної деформації, виникнення психосоматичних захворювань за допомогою особистої психологічної підготовки майбутніх психологів МНС України;

- інтеграція в процесі професійної підготовки майбутніх психологів роботи педагогів, командирів і начальників всіх ступенів, психологів і фахівців кадрових органів.

Професійна діяльність працівників психологічної служби МНС відрізняється особливою психологічною своєрідністю: об'єктом (професійні контингенти МНС України і постраждалі в результаті НС різного характеру), предметом діяльності (психологічна робота з особовим складом МНС України), цілями (професійний відбір, професійна адаптація, професійна переорієнтація, врегулювання внутрішньо-особистісний і міжособистісних конфліктів, надання психологічної допомоги особовому складу МНС України, як в щоденній роботі, так і після виконання бойового завдання), завданнями (організація та здійснення заходів з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в результаті надзвичайних ситуацій, персоналу, що працює в умовах ліквідації наслідків стихійних лих і катастроф, фахівців МНС України), способи вирішення проблеми (організація і проведення заходів, спрямованих на психологічну реабілітацію фахівців МНС України в екстремальний або постекстремальний періоди, а також у плановому порядку), умовами виконання поставлених завдань (тимчасові, інформаційні, ресурсні обмеження, підвищена персональна відповідальність за психічний стан постраждалих в результаті надзвичайних ситуацій, персоналу, що працює в умовах ліквідації наслідків стихійних лих і катастроф, фахівців МНС України), психологічними труднощами (фізичні, психологічні, психофізіологічні навантаження), тимчасовими параметрами (дефіцит часу в умовах НС).

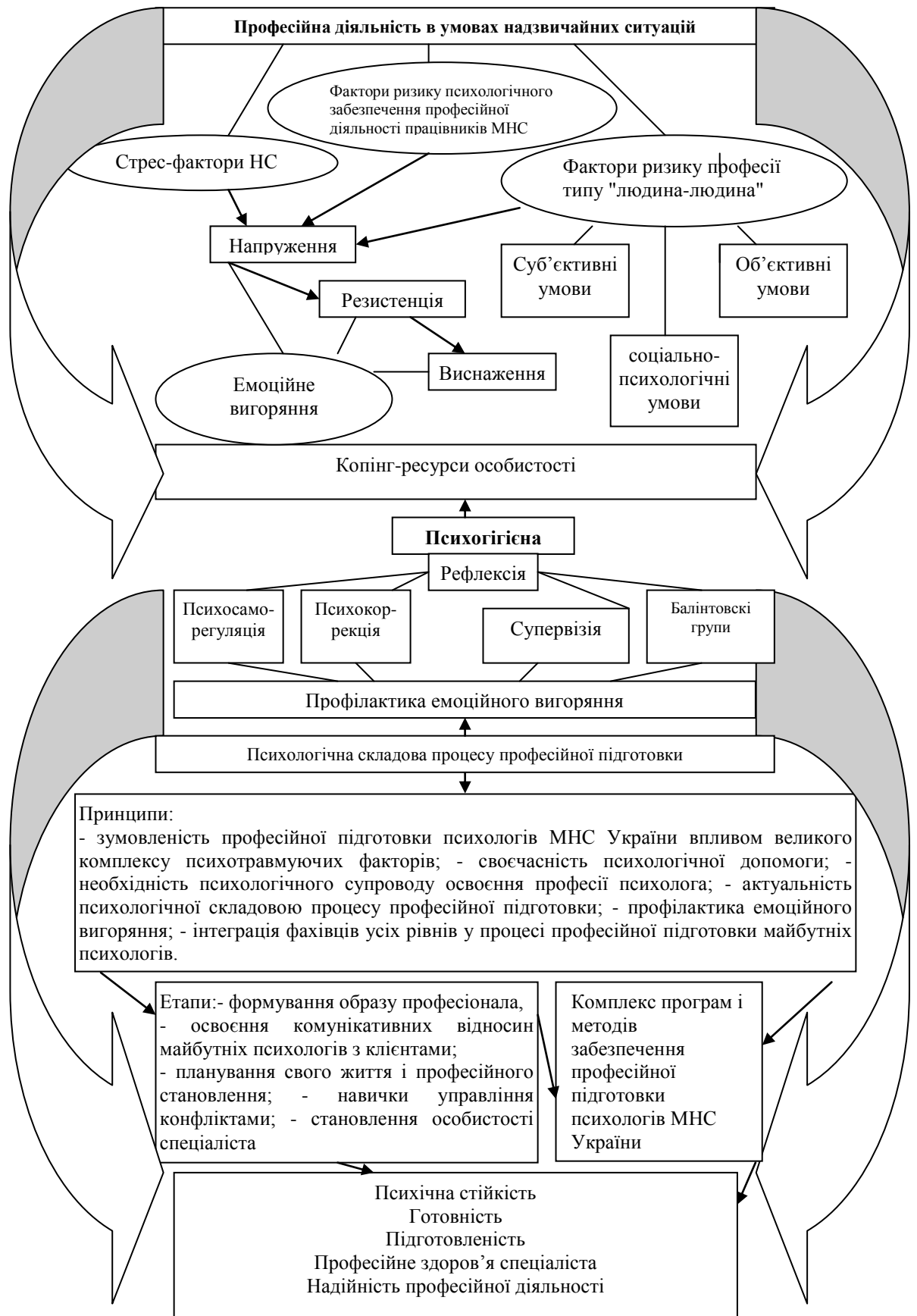

Рисунок 1 - Структурно-функціональна модель професійної підготовки психолога МНС

Структурно-функціональна модель даної концепції представлена на рисунку 1. Умови роботи психолога МНС України пов'язані з ризиком емоційного вигорання під впливом численних стрес-факторів. Психологічна складова процесу професійної підготовки сприяє забезпеченню профілактики емоційного вигорання через психогігієну, застосування методів якої неможливо без навичок рефлексії. На основі принципів концепції розроблена структурно-функціональна модель підготовки психологів МНС України, яка складається з п'яти етапів. Перший етап – це ознайомлення з професією, спрямований на формування у першокурсника образу професіонала; другий етап присвячений виникненню якісно нових форм і типів комунікативних відносин майбутніх психологів з клієнтами, у тому числі, і в польових умовах, при організації роботи в особливих умовах; третій етап дозволяє студенту освоїти цілеспрямовану роботу з планування свого життя і професійного становлення, регулювати розвиток мотиваційної сфери особистості; четвертий етап направлений на роботу з конфліктами, дає можливість здійснювати корекцію поведінки і переводити конфлікт в конструктивне русло, вести переговори в конфліктах, розпізнавати і захищатися від маніпуляції; п'ятий етап завершує процес становлення особистості, здатної взяти на себе відповідальність за людей, завершення створення моделі галереї "Я-психолог" по супроводженню фахівців екстремального профілю, яка буде корегуватися в процесі професійної діяльності.

Згідно з особливостями професійної діяльності психолога МНС, крім звичайних ПВЯ, якими повинні володіти психологи (глибокі професійні знання та вміння, логічність мислення, адекватність і точність сприйняття, розуміння цілей психологічної допомоги, емпатія, особистісна і соціальна зрілість, комунікативна компетентність, відсутність упереджень, толерантність, терпимість, здатність до рефлексії, стійкість до стресу, витримка і самовладання і т.д.), модель психологічної підготовленості психолога МНС України включає професійно важливі якості, знання, вміння,

навички, адекватні особливостям його професійної діяльності з урахуванням специфіки системи МНС. Такими ПВЯ є: оптимальна працездатність в надзвичайних ситуаціях, здатність до швидких, різноманітних і адекватних дій в екстремальних умовах.

Проведений аналіз методологічних підходів до професійно-психологічної підготовки психологів МНС, професійна діяльність яких проходить в специфічних умовах, дозволяє зробити наступний висновок: психологічна концепція професійної підготовки психологів МНС України будується на ідеях екзистенційно-гуманістичного і суб'єктоцентричного підходів у психології, які дозволяють адекватно відобразити й ефективно вирішувати практичні питання життя і смерті, сенсу буття в кризових ситуаціях. Такий концепт являє собою систему наукових поглядів на розуміння суті, змісту, технології та організації підготовки психологів зазначеної спеціалізації, дозволяє співвіднести розгляд світоглядних, смисложиттєвих орієнтацій, суб'єктивної Картини Світу фахівців з вирішенням завдань в практичній діяльності психологів МНС України і забезпечує профілактику емоційного вигорання і професійної працездатності фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Типологический подход к личности профессионала. Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / под ред. В.А.Бодрова / К.А. Абульханова-Славская. - М., 1991. – С. 19 – 24.
2. Ананьев Б.Г. К методологии профессиоведения // На психотехническом фронте / Б. Г. Ананьев. - Л., 1931. Вып. № 2. – С. 23 – 27.
3. Иванова С.П. Формирование программы обучения психологов МЧС России / С. П. Иванова, Л. В. Кузьменкова // Вестник СПб института ГПС МЧС России, 2006, № 4[15]. – С. 34 – 37.
4. Иванова С.П. Применение тренинговых технологий, направленных на повышение стрессоустойчивости психологов МЧС // Подготовка кадров в

системе предупреждения и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций: материалы Междунар. науч. -практ. конф. / С.П. Иванова, Л.В. Кузьменкова. - Санкт-Петербург, 2007. – С. 65 – 68.

5. Кузьменкова Л.В. Профессиональная деятельность психологов МЧС России: теоретические основы / Л.В. Кузьменкова // Вестник СПб института ГПС МЧС России, 2006, № 4[15].

6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. - М., 1996. – 345 с.

7. Парошина Р.А. Духовно-нравственное становление современного молодого человека как социально-педагогическая проблема // Проблемы образования. Молодёжь и вопросы воспитания / Р.А. Парошина. Красноярск: РИО КГПУ, 2004. Вып. № 1. – С. 45-49.